

is barlangokba / húzódunk. Kell-e ennél / több? Kell-e? Kell-e? / Ha igen, add föl magad / az üldözőidnek.” Így terelődik egyszerre minden figyelem az *émre*, a gondolkodás helyett a gondolkodó lényre, mely ponton nem kerülhető meg Descartes filozófiája sem.

Bár az eddigiek alapján a „gondolkodom, tehát vagyok” kijelentés a kötet világában, kissé elhamarkodottan ugyan, de valószínűleg a következőképpen hangzana: „gondolkodom, tehát nemlétre vagyok ítélve”, az állítás valódi, az *émt* az egyetlen biztos pontként megjelölő mondanivalója azonban túlmutatni látszik minden addig fontolóra vett világlátáson és értelmezésen. A kötetben valóban folyton Descartes visszhangzik, a mindenre rávetülő kétely a legerősebb tapasztalattá lép elő – a jól ismert érzékelés–álom–démon argumentumokra is egytől egyig találni példát a szövegekben. Mindez viszont feltételez valakit (az *émt*), akivel mindez történik, és aki ebben a kontextusban az egyetlen bizonyosságként létezik. Maga a lét és nemlét közötti egyfajta választási lehetőség is része ennek a felfogásnak, a világ végeredményben olyanná válik, amilyennek a szubjektum látja, továbbá szó esik „saját halál”-ról is, mely szintén a tudaton keresztül alakuló valóság bizonyítéka lehet. A *Cogito úr látogatása* című vers szövegszinten is megidézi a descartes-i filozófiát, konzekvenciája azonban a következő: „Aki nem gondolkodik, / az is van.” A látszólag az eddigieket érvénytelenítő szöveghely azonban talán mégsem a „cogito ergo sum” visszavonása, valószínűbb, hogy a korunkra egyre fájóbban jellemző tudatlanság, gondolatnélküliség és az így megélt létezés kritikája. Ugyanakkor, legalább hasonló érvennyel lehet a gondolkodás (ahogyan már feljebb szóba került) magához a *nemléthez* vezető út. Akárcsak a kötet egészében, itt sem bizonyos a válasz.

A szinte már a szolipszizmushoz közelítő gondolkodásmód így mérséklődik, a kötet alapidinamikáját képező állítás-visszavonás minden gondolatmeneten, attitűdön uralkodni látszik. A mindezek mellé társuló súlyos kérdések, a számtalan szövegközi utalás, konkrét, illetve implicit referenciák, ciklusokon átnyúló motívumok, melyek minden felbukkanásukkal újraértelmezést igényelnek, összetett rejtvényű formálják a kötetet. Az egyetlen, ami kézzel fogható, a gondolkodó szubjektum elmélkedése a létről. Ennek eredménye pedig nem más, mint egy kötet arról, milyennek látszik „az én sűrű kódében a világ” (*Harc a medvével*). (*Tipp-Cult Kft.*)

SZEMÁN KRISZTINA

Mihez kezdjünk Arany örökségével?

98

„...AZ Ő IMÁDOTT ARANY BÁCSIJA...” – SZEMTÁNÚK ÉS ÖRÖKÖSÖK ARANY JÁNOSRÓL (SZERK. GÓRÁSZ PÉTER, HANSÁGI ÁGNES, KISS A. KRISZTA)

Az Arany-bicentenáriumot – legtöbbször kimondatlanul – jelentékeny mértékben a címben foglalt kérdés hatotta át, hisz a művészi és szellemi értékek megmutatása, szakszerű leírása, értelmezése funkcionálásának felismerésében nyeri el értelmét. E folyamat szempontjából éppen nem lebecsülendő feladatra vállalkoznak a kötet szerkesztői (Górász Péter, Hansági Ágnes, Kiss A. Kriszta), mert rokonok, közeli barátok, ismerősök megnyilatkozásait, illetve a költő halála utáni félszázadban született nevezetes véleményeket állították bizonyos kronológiai rendbe. A vállalkozás legfőbb kockázata, hogy az idézhető (mert legjelentősebb) szövegek túlnyomó többsége ha nem is a köztudatnak, de az iskolai és irodalomtörténeti „köztudalom”-nak integráns része már elég régen. A kevésbé ismertekről viszont az derül ki, hogy sokkal maradtak kevésbé ismertek, mint például a Krúdy-írások súlytalan, adomázó némelyike. Persze azért ebben az összetételben mindenki számára érdekes és újat mondó anyagról van szó, hisz amit Gyulai másfél száz éve, Kosztolányi majd egy évszázada gondolt Aranyról, az a XXI. század első harmadában egészen speciális továbbgondolásra kötelez.

Valójában még azt sem gondoltuk végig, hogy mi teszi nehezzé (tulajdonképpen lehetetlenné) Arany „hasznosulás”-át. Vajda János (mint a kötet idézi) 1857-ben szépen szól a költői értékek (ezúttal Arany) halhatatlanságáról: „elveti az ő magvát, és azok kikelnek és virágoznak az ember milliókban”. Az igazság ezzel szemben az, hogy (tudomásom szerint) máig nem mertünk szembenézni még az azzal a ténnyel sem, hogy a kisiskolás vagy korakamasz korban (mondjuk tizenhat éves korig) olvasott Arany művek gondolati és művészi értékeinek felfogására életkori okoknál fogva a tanulók elenyésző töredéke képes. „Érettebb” korban pedig majd kevesen térnek vissza Aranyhoz, ily módon tehát a költő oly nagyra tartott értékei elég csekély mértékben „virágoznak az embermilliókban”. Arról már nem is beszélve, hogy még a „profi” olvasóknak is fejtörést okozhat bizonyos nyelvi-szemléleti bravúrok felismerése. Kosztolányinak e mostani kötetben újraközölt 1932-es írása mutat rá például, hogy Arany Shakespeare-fordításainak mennyi zseniális, de sokak számára rejtve maradó értéke van: „Hamlet a szellem-jelenet után arra kéri barátait, hogy amit láttak, ne beszéljék el senkinek. Ezt leleményes tömörséggel így fejezi ki Arany: »Vennétek észre, ámde nyelvre nem.« Szavaink ősi gyökerét értjük.”

Mellesleg jegyezzük meg, hogy a kötet némely helyén rászorult volna eligazító jegyzetelésre. Nem minden olvasó fogja tudni például, hogy Horváth Árpádné azonos Petőfiné Szendrey Júliával, akiről Arany Juliska 1860 novemberében azt írja Rozvány Erzsébetnek, hogy látogatásokat tesznek nála, aki „oly igen szerencsétlen, hogy ha az ember menteni nem tudja is, lehetetlen neki meg nem bocsátani...” Azután hivatkozik Marikára, Horváthné húgára (Szendrey Mária egyébként nem más, mint Gyulai Pál felesége), aki azt beszélte, hogy „milyen boldogtalan szegény asszony, múltjából a legkínzóbb lelki furdalása maradt meg, s a jelenje is iszonyú, mert nem szereti a férjét, s az őtet határtalanul szeretvén mindketten boldogtalanok...” Akár ismerte Juliska a nevezetes verset (*A honvéd özvegyét*, mely egyébként csak Arany halála után jelent meg szerzője diszkréciójából), akár nem, nyilván tudott apja elmarasztaló ítéletéről, aki – természetesen – nem a gyászév leteltét be nem váró házasságkötést nehezményezte, hanem azt, hogy Júlia kacér, ud-

varlókkal mulatozó életformát folytatott férje halála s az új házasság megkötése között. S mindez (ami már aligha volna röviden megjegyezhetetlen) nem pusztán privát, netán pletyka szintű információ, hanem nagyon is messzire (s lényeges kérdésekhez) vezet. Etikai-gondolati szinten: Arany erkölcsi igényessége több esetben is (például Görgey megítélésében) határozottan eltért a „többség” megalapozatlan, rágalmozó kedvű igazságtalanságától. Műfaji-ábrázolástechnikai szinten: *A honvéd özvegye* első pszichoanalitikus, a lelkipurdalás patológikus következményeit megjelenítő balladája, tehát arra lehet következtetni, hogy az ifjú s most új lakodalmát ülő özvegy, akinek képzeletében holt férje jelenik meg s tesz szemrehányást (mert a vers erről szól), nos a téma döntő, mondhatni kiinduló mozzanat a mélylélektani indoklású hallucinációk és víziók felé vezető úton. Tehát e rémballada Aranynál nem egyszerűen a romantikus örökség része, nem is elsősorban Shakespeare-hatás, hanem egy, a költőt mélyen érintő élmény (barátja ifjú özvegyének válsága) a meghatározó inspiráció.

A „lajstromozott” Arany-interpretációk – talán mondanunk sem kell – egy ún. konzervatív-közösségi s egy ún. modern-individuális értékpreferencia értékválasztása szerint csoportosíthatók. Ignotus centenáriumi cikke a *Nyugatban* még nem a fájvirág, a hiperérzékeny Aranyt ünnepli, mint Babits és Kosztolányi, hanem a szintézisalkotót: „A világműveltség határvidékére lökött s kis lélekszámának meztelen életében is állandóan fenyegetett magyarság adott a világnak egy reneszánsz-királyt, kinél ragyogóbb nincs a Mediciek között, s adott egy egyszerű nép embeérében művészt, ki nemcsak erőre, de kifinomultságra, magasrendűségre s biztoságra is fejedelem a fejedelmek között.” Kosztolányi ugyancsak 1917-ben (a *Nagyváradi Naplóban*) arra mutat rá (ez is olvasható a kötetben), hogy minden új nemzedék a maga igéit olvassa ki az életműből: „Apáink más Aranyt olvastak, mint mi. Övék volt az epikus, a fiatal, a nyugodt. Miénk a lírikus, az öreg, az ideges.” Ifjabb Szász Károly (Arany közeli barátjának fia) a 20-as években nemcsak a magyar „fajta” kifejezőjének nevezte Aranyt, hanem a hagyományok és a haladás, a múlt és a jövő összekapcsolójának. Józanságát, a szélsőségektől való óvakodását közéleti-politikai magatartásában is jellemzőnek vélte, szerénységét, szemérmességét kálvinista puritánságával hozva összefüggésbe.

Mivel a kötet csak az 1930-as évekig viszi el az emlékezések és értékelések közlését, folyton felélednek az olvasóban az ezt követő hét-nyolc évtized történései. Az 1948-cal kezdődő szocialista korszak a plebejus, sőt baloldali Arany megnyilatkozásait idézte, amivel szemben nagy tekintélyű irodalomtörténészek (Barta, Sőtér) rehabilitálták az „egész” Aranyt. A 70-es évektől a frissen asszimilált strukturalizmus jegyében elemezték az 1850-es évek líráját, majd eljött az ideje annak is, hogy a sokáig alábecsült, leegyszerűsítve jellemzett epikus Arany értékeire essék a hangsúly. A balladairóra, aki nemcsak a rémromantika örököse, hanem Ady kísér-tetek, pszichopatológiai látomások világát idéző szimbólumrendszerének is ihletője. S végül meg merték (mertük) kockáztatni azt a feltevést is, hogy a posztmodern „irodalmiasság”-nak, intertextualitásnak, többszintű parodisztikusságnak, frivol játékoságnak sincs zseniálisabb előzménye, mint Arany *Bolond Istókja*. Eme felismeréshez is kapunk adalékokat a kötetben: a Rozvány György emlékezésében idézett tréfás halottbúcsúztatást például, mely intenzíven hatott Aranyra, melyben

paródia és szövegjáték egyszerre volt jelen, sőt: a középkorra visszavezethető karnevalizáció ez (ahogy Bahtyin értette később), ami a *Bolond Istók* I. énekében költői-művészi formát öltve hozott sokáig nem méltányolt fordulatot a magyar szövegalkotás történetében.

A ma felől olvasva újra Aranyt, elevenné válik politikai szkepszise is. 1970 után, az ún. posztmodern korban a baloldali, forradalmi világmegváltó eszmék iránti illúziók végleg szertefoszlottak. (Tegyük hozzá az Arany-féle sokértelműség szellemében: nem biztos, hogy örökre, de XIX. és XX. századi kudarcok és lelepleződések nyomán jó időre.) Ha igaz odafigyeléssel olvassuk, ennek előtörténete is dokumentálva van a kötetben. Látszólag sűrűn biedermeier közhelyekbe botlunk, valójában azonban a XXI. század elejének világgképét meghatározó szembeállítások „szerves” származtatására kapunk lehetőséget, amennyiben egy valamikor hangoztatott, de mindent átható etikai-nemzetpedagógiai elvvé sosem szélesedő magatartásmód igényét legitimálja a „posztmodern fordulat”. Ez csíraszerűen ott van már 1932-ben az Arany írói bátorságát kétségbe vonó Móriczot cáfoló Kosztolányi írásában: „Nem volt vátesz, csakugyan. Idegenkedett a szólamoktól. Nem adott tanácsokat az emberiség sürgős és végleges megmentésére...” Kosztolányi szerint viszont éppen hogy hős volt Arany, „mert a nép nyelvét olyan magasra emelte, mint senki a világirodalomban, aztán hadat üzent a 'hájszagú' póriasságnak... s ő, a keleti vér, Bugac ellenébe Nyugatot szögezte”.

Azt még Gyulai vette észre (az ő emlékbeszéde is szerepel a kötetben), hogy bár Arany sosem azonosult Petőfi osztályharcos, jakobinus indulataival, világszabadsági eszméivel, azért ezek (gyökerében) nemes igazságkövetését elismerte: „Arany érezte, hogy Petőfi némely különcségei, ballépései bizonyos nagy eszme vagy érzés túlságai, és kíméletesen szólt róluk.” Azóta többször bebizonyosodott a világmegváltók kispolgárisága, s a hétköznapi külső mögött rejtőzők zsenialitása (Babits paradoxonával – ez is szerepel a kötetben – Petőfi nyárspolgár volt a zseni álarcában, Arany pedig zseni a nyárspolgári külső mögött.) Az Arany–Petőfi-szembeállítás aktualizálásának is vannak persze veszélyei, s ezt igazolandó a kötet több írására hivatkozhatnánk, hiszen az ezzel egyező vagy ezzel ellentétes interpretációk mögött gyakran öndefiniáló, sőt önigazoló szándékok rejtőzhetnek. (Babits képzetét – köztudomásúan – Ady öt háttérbe szorító, elsőprő sikere inspirálta.) Mindenesetre a jelenkor friss és változékony olvasatainak számunkra kell a valamikor vitathatatlan értékeket stabilizálni, ámde a jelen kényszerítő kérdéseire keresve a választ, s a mai művészi útkeresést megerősítő tendenciák sugallataira építve.

A mai Arany-élmény pedig sosem volt perspektívákat ígér. Babits annak idején azt fejtegette, hogy Arany rendkívüli múltérzéke arisztokrata vonás, viszont „a demokrata Petőfinek csak a jelen létezik”, s ezzel a származási, majdnem biológiai szempontot is bekapcsolta, hiszen a csupa magyar őseről tudó Arany századok távolába tudta meghosszabbítani emlékezetét, míg a szláv származási elemeiről nem szívesen beszélő Petőfi a teljesen magyarrá váló egyed türelmetlen, olykor túlkompenzáló, kritikátlan magyar rajongásban nyert szilárd alapot a maga számára. A múltat mint igazolást és kötelességet valóban vehetjük tágabb értelemben arisztokrata jegynek, míg Petőfi forró vallomásai s a nemzetiségekkel szembeni türelmetlensége, akárcsak Kossuthnál, a túlkompenzálás gyanújába keverhetők. A kö-

tet írásai tehát a legközvetlenebb családi, baráti szférától nemzetpedagógiai és történetfilozófiai távlatok irányába ívelnek.

Az olykor unalmasnak, agyonmagyarázottnak látszó Arany helyett a folyton meglepetést okozó, számunkra mindenkor friss és önvizsgálatra készítő költő képe bontakozik ki a kötetből. Ily módon tehát a „Mihez kezdjünk az Arany-örökséggel?” kérdésre mégsem lesz egyszerű válaszolni: minden korban (minden percben?) mást mond. Egyénekre és gondolkodói csoportokra értve: kinek-kinek igényei és szükségletei szerint. Ezt pedig az teszi lehetővé, hogy az életmű tündér egyensúlyban tartja közösségi és individuális értékek láncolatát, széles kínálatot produkálva előre nem látható feladatok, válságok, sőt katasztrófák esetére. Tehát nem afféle „unalmas bölcsesség” az Aranyé, hanem bámulatosan alternatív dinamikájú, mely ugyan nem ígér megoldást mindenre, de az önmitizáló, öndicsérő magyar önszemléletet éppoly távol tartja, mint a nemzeti felelőtlenséget és közömbösséget. (*Tempevölgy*)

IMRE LÁSZLÓ

Kettős tabló

„HAZÁM TUDÓSI, KÖNYVET NAGY NEVÉNEK!” – ARANY JÁNOS PÁLYÁJÁNAK MŰVELŐDÉSTÖRTÉNETI OLVASATAI, SZERK. CIEGER ANDRÁS; „ÓHAJTOM A CLASSICUS ÍRÓK TANULMÁNYÁT” – ARANY JÁNOS ÉS AZ EURÓPAI IRODALOM, SZERK. KOROMPAY H. JÁNOS

Nincs szükség kerek évfordulóra ahhoz, hogy a kutatók ösztönzést kapjanak egy kiemelkedő és a mindenkori kánonban elismert alkotó pályájának folyton frissülő megközelítéséhez, mégis erősebb lendületet és komolyabb pályázati támogatást nyerhetnek, ha az évfordulón nagyobb figyelem fordul egy-egy klasszikus szerzőnk felé. 2017-ben Arany János is komolyabb publicitást nyert a szokásosnál. Az emlékévre idézett kötetek között különleges színfoltot jelent a Magyar Tudományos Akadémia és az Országos Széchenyi Könyvtár támogatásával az Universitas Könyvkiadó által kiadott páros tanulmánykötet, melyekben több jeles intézet és tudományterület szakértői közelítenek Arany János széles kulturális horizontú pályájának elemeihez. A kiadványok két külön egységként, csupán alapszínükben eltérő, de megegyező elrendezésű, borítójukon ugyanazt az időskori Arany-portrét felhasználó külsővel kerültek forgalomba.

A „*Hazám tudósi, könyvet nagy nevének!*” című kötet a költői pálya hazai művelődéstörténeti megközelítéseit térképezi fel. A könyv szerkesztési elve könnyen felismerhető, hiszen lehetőség szerint az életrajzi kronológia szerint követik egymást a tanulmányok. Az elsőt, mely a debreceni kollégium Arany dalgyűjteményére gyakorolt hatását vizsgálja, Csörsz Rumen István többrétegű tisztelgésésként az *Alföld*-alapító Kiss Tamás költő és fia, Kobzos Kiss Tamás énekmondó emlékének ajánlotta, akik szintén hozzájárultak ahhoz, hogy Arany debreceni kötődése az utókor számára is élmény maradhatott. Ezáltal a huszadik századi recepció két sa-